
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.13

І.Г. Івасюк

кандидат юридичних наук, доцент
Чернівецький факультет Національного університету "Одеська юридична академія"

"РОЗУМНІСТЬ СТРОКІВ" У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ У СВІТЛІ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті розглянуто питання, пов'язані з вимогою додержання "розумних строків" у кримінальному провадженні. З'ясовано погляди законодавця й науковців України та зарубіжних країн, які досліджують зазначені проблеми, позицію щодо них Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: розумні строки, законність, справедливість, Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод.

З прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу набули закріплення чимало позитивних новел, спрямованих, насамперед, на гармонізацію національного законодавства з європейськими стандартами у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина, на вдосконалення механізмів забезпечення такого захисту. До цих норм належать також положення ст. 28 КПК України, якою передбачено "розумні строки" в кримінальному провадженні.

Раніше такої засади (принципу) у кримінальному процесі України, на відміну від країн – членів Євросоюзу, не було, що викликало чимало труднощів при розслідуванні та судовому розгляді кримінальних справ, а також справедливую критику багатьох науковців та практиків, як і негативну реакцію з боку Європейського суду з прав людини.

Ратифікувавши Конвенцію про захист прав людини і основних свобод від 04.11.1950 р. (далі – Конвенція) Законом України від 17.07.1997 р. № 475/97–ВР, наша держава взяла на себе зобов'язання додержуватись тих концептуальних засад, які в ній закріплені. До них належить і вимога дотримання "розумних строків" у кримінальному чи іншому провадженні, яким у національному законодавстві багатьох країн приділено особливу увагу. Однак реальне забезпечення дотримання строків у кримінальному провадженні викликає чимало труднощів, і не лише в Україні, а й в інших країнах – учасницях Європейської конвенції, що призводить до порушень у кримінальному провадженні й численних

звернень до Європейського суду з прав людини та вказує на актуальність теми.

Питання "розумності строків" у кримінальному судочинстві за останні роки стало предметом уваги багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців і практиків, серед яких М.М. Ахмедов, О.Я. Баєв, О.А. Банчук, К.Б. Калиновський, Р.О. Куйбіда, Л.М. Лобойко, С.М. Стахівський, О.М. Толочко, С.В. Шевчук та ін. Їх праці та доробки інших учених стали підґрунтям внесення прогресивних змін до чинного Кримінального процесуального законодавства України.

Метою статті є з'ясування проблемних питань, пов'язаних із додержанням розумних строків у кримінальному провадженні України, з урахуванням юридичної практики зарубіжних країн та рішень Європейського суду з прав людини.

Відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції, кожен має право на справедливий та публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [1].

Ще задовго до прийняття нового КПК України Конституційний суд у своєму рішенні від 30.01.2003 р. № 3–рп/2003 вказав, що строки досудового слідства, відповідно до міжнародних договорів України, повинні бути розумними та спробував дати їх визначення: "Поняття "розумний строк досудового слідства" є оціночним, тобто таким, що визначається в кожному конкретному випадку з огляду на сукупність усіх обставин вчинення та розслідування зло-

чину (злочинів). Визначення розумного строку досудового слідства залежить від багатьох обставин, включаючи обсяг і складність справи, кількість слідчих дій, число потерпілих та свідків, необхідність проведення експертиз та отримання висновків тощо. Але за будь-яких обставин строк досудового слідства не повинен перевищувати меж необхідності" [2, с. 318]. Таким чином, тривалість провадження має залежати від об'єктивних факторів, які не можна оминути під час розслідування чи судового розгляду кримінальної справи, а також і під час виконання вироку. У жодному разі не можна допускати невинуватої тяганини або затягування процесу.

Однак порушень "розумності строків" у вітчизняній процесуальній практиці із часом не поменшало, скоріше навпаки. Верховний Суд України у своєму Листі головам апеляційних судів від 25.01.2006 р. № 1-5/45 зазначив, що серед рішень, винесених Європейським судом з прав людини проти України за період чинності Конвенції для нашої держави, шість стосуються порушення права особи на розгляд її справи судом упродовж розумного строку. Це рішення у справах "Світлана Науменко проти України" від 09.11.2004 р., "Странніков проти України" від 03.05.2005 р., "Павлюлинець проти України" від 06.09.2005 р., "Лещенко і Толюпа проти України" та "Смирнова проти України" від 08.11.2005 р., "Антоненков та інші проти України" від 22.11.2005 р. Загальна сума компенсацій, стягнутих з України за порушення прав заявників у цих справах, становила 38 тис. євро. За інформацією, наданою Міністерством юстиції України, на кінець 2005 р. Євросудом було розпочато розгляд щодо прийнятності по суті ще понад 40 справ стосовно тривалості провадження в судах, які були надіслані уряду України для подання зауважень. При цьому, як правило, громадяни скаржаться на тривалість розгляду, яка перевищує п'ять, сім, а то й десять років [3]. Нагадаємо, що це дані станом на січень 2006 р., надалі предметом розгляду у Європейському суді були й інші справи, пов'язані з порушенням розумності строків, наприклад, "Іванов проти України" від 07.12.2006 р. № 15007/02, "Юртаєв проти України" від 31.01.2006 р. № 11336, "Вергельський проти України" від 12.03.2009 р. № 19312/06 та ін.

Такий стан речей не міг не привести до внесення кардинальних змін до КПК України або до його зміни загалом, що й відбулось 14.05.2012 р. Згідно із ч. 1 і 2 ст. 28 нового КПК України, "під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки. Розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Розумні строки не можуть перевищувати передбачені КПК строки виконання окре-

мих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень.

Проведення досудового розслідування в розумні строки забезпечує прокурор, слідчий суддя (у частині строків розгляду питань, що належать до його компетенції), а судового провадження – суд [4, с. 12].

У ч. 3 цієї статті були встановлені критерії для визначення розумності строків у кримінальному провадженні, а саме: 1) складність кримінального провадження, яка визначається з урахуванням кількості підозрюваних, обвинувачуваних і кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу та специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування тощо; 2) поведінка учасників кримінального провадження; 3) спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень [4, с. 12].

Ці критерії, закономірно, були визначені з урахуванням роз'яснень Європейського суду з прав людини. Так, 15.07.1982 р. Європейський суд з прав людини розглянув справу "Екле проти Німеччини" у зв'язку зі скаргою останнього про порушення державою вимог цього принципу. Згідно з обставинами справи, пан Екле та його дружина були власниками фірми, яка займалась поставкою в кредит матеріалів та підготовкою майданчиків для будівництва. У період між 1959 та 1967 р. фірма стала предметом трьох кримінальних справ. У 1967 р. Земельний суд Саарбрюкена визнав заявників винними в шахрайстві. У листопаді 1977 р. Земельний суд Триру за сукупністю вироків визначив їм різні терміни ув'язнення. Європейський суд з прав людини у своєму Рішенні, зокрема, зазначив, що в кримінальних справах "розумний строк", про який ідеться у ч. 1 ст. 6 Конвенції, починається з моменту, коли особі "висунуто обвинувачення"; це може відбутися раніше, ніж справа потрапляє до суду: з дня арешту, з дати, коли зацікавлену особу було офіційно повідомлено, що проти неї порушено кримінальну справу, або з дати, коли було почате досудове слідство. Суд дійшов висновку, що компетентні органи не діяли з необхідним ступенем ретельності та оперативності. Особливо було зазначено, що минуло близько трьох років між висуненням кримінального обвинувачення та початком суду [2, с. 316–317]. В іншій справі, "Кеніг проти Німеччини" Європейський суд, вивчаючи розумність строків кримінального процесу, звернув увагу з-поміж іншого на складність справи, поведінку заявника та просування справи в адміністративних органах і судах. Даючи загальну оцінку цим чинникам, Суд дійшов висновку, що такі затримки самі по собі не виправдовують тривалості судового розгляду, і що справа могла бути розглянута раніше, без перевищення "розумного строку" [2, с. 313].

Важливим є також поняття початку та закінчення розумних строків, хоч у ст. 28 КПК України про це не йдеться, проте окремо акцентується увага на тому, що "кримінальне провадження щодо особи, яка тримається під вартою, неповнолітньої особи має бути здійснено невідкладно і розглянуто в суді першочергово. Кожен має право, щоб обвинувачення щодо нього в найкоротший строк або стало предметом судового розгляду, або щоб відповідне кримінальне провадження щодо нього було закрито" [4, с. 12].

Можна дійти висновку, що перебіг "розумних строків" повинен розпочинатися з того часу, коли особи повідомили про підозру у вчиненні кримінального правопорушення. На це звертає увагу і Європейський суд. М. Пашковський, проаналізувавши низку рішень Європейського суду, зазначив, що в кримінальному провадженні перебіг "розумного строку", про який йдеться у п. 1 ст. 6 Конвенції, починається з моменту пред'явлення особі "обвинувачення", іншими словами – з моменту, коли компетентний орган офіційно заявляє про вчинення нею злочину. Це визначення також відповідає критерію, за яким визначається, коли "становище підозрюваного було суттєво підірвано". Що стосується закінчення "відповідного строку" в кримінальних справах, цей строк, який визначається за п. 1 ст. 6 Конвенції, охоплює весь час, протягом якого здійснювалося відповідне провадження, включаючи час будь-якого оскарження рішень [5, с. 83].

О. Толочко, узагальнивши рішення Європейського суду, також дійшов висновку про те, що "для вдосконалення українського кримінально-процесуального законодавства мають значення обставини, що визнаються Європейським судом як момент висунення обвинувачення. Такими обставинами визнаються: арешт особи; офіційне повідомлення про намір здійснення стосовно неї кримінального переслідування; початок досудового слідства проти конкретної особи чи арешт банківських рахунків конкретної особи" [6].

У КПК України передбачено також порядок оскарження недотримання розумних строків. Відповідно до ст. 308 КПК, "підозрюваний, обвинувачений, потерпілий мають право оскаржити прокурору вищого рівня недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування.

Прокурор вищого рівня зобов'язаний розглянути скаргу протягом трьох днів після її подання і в разі наявності підстав для її задоволення надати відповідному прокурору обов'язкові для виконання вказівки щодо строків вчинення певних процесуальних дій або прийняття процесуальних рішень. Особа, яка подала скаргу, невідкладно письмово повідомляється про результати її розгляду.

Службові особи, винні в недотриманні розумних строків, можуть бути притягнуті до відповідальності, встановленої законом" [4, с. 127].

Однак і зараз дотримання "розумних строків" у кримінальному провадженні викликає чимало труднощів. С. Шевчук, аналізуючи практику Європейського суду з прав людини, зазначив, що вимога щодо розумного строку розгляду справи наразі стала чи не найбільшим головним болем для багатьох держав Європи. Зараз немає чіткого уявлення щодо вирішення цієї проблеми ані в національних урядів держав – учасниць Європейської конвенції, ані у суду [2, с. 319].

На жаль, стосується це не тільки вимоги дотримання "розумних строків", а й інших положень Конвенції. Ю. Грошевий, О. Копиленко та М. Цвік наголошують, що незважаючи на досить тривалий час, який минув з моменту приєднання України до Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод, для України проблема прав людини залишається однією з найбільш гострих. Йдеться не лише про самі випадки порушення прав людини в Україні: не в останню чергу йдеться про неспроможність змінити традиційний підхід до сприйняття прав людини з природно-правових позицій, які для більшості правників усе ще залишаються ефемерною ідеєю, яка має радше теоретичний, ніж практичний характер. Незмінність існуючої ситуації багато в чому пов'язана з недостатньою обізнаністю вітчизняних правників щодо того, яким потужним засобом захисту права можуть виступати права людини – і, відтак, наспроможністю застосовувати нові концептуальні підходи в повсякденній практиці [7, с. 144].

У Рішенні "Кудла проти Польщі" Європейський суд з прав людини вказав, що на часі переглянути його прецедентне право в контексті дедалі більшого нагромадження поданих на його розгляд заяв, у яких єдиним або головним було твердження про незабезпечення судового розгляду впродовж розумного строку [8].

І. Гловюк зауважила, що щоразу більша кількість порушень п. 1 ст. 6 Конвенції вже спонукала Суд звернути увагу на "існуючу значну небезпеку для верховенства права" в національних правових системах, коли наявні "надмірні затримки у відправленні правосуддя", а "позивачі не мають національних засобів правового захисту". Тепер, з огляду на це, Суд у таких справах зважає на необхідність вивчення заяв про відсутність ефективних засобів правового захисту від надмірної тривалості судового розгляду [5, с. 596].

Аналіз рішень Європейського суду показує, що найбільша кількість порушень розумних строків у різних країнах була допущена не під час досудового розслідування

кримінальних справ, де строки встановлені чітко, а перебіг розслідування контролюється як з боку безпосереднього керівництва слідчого, так і прокурора, який здійснює нагляд, а в судових стадіях, що зумовлюється частими відкладеннями розгляду справи та іншими об'єктивними й суб'єктивними факторами. Зрештою, доцільним бачиться вивчення та узагальнення досвіду зарубіжного законодавця з подібних питань, країн, щодо яких у Євросуд надійшло найменше звернень.

У ФРН вимога дотримання розумності строків стосується, насамперед, здійснення правосуддя й закріплена в принципі прискорення (Beschleunigung), який означає, що розслідування має бути проведено в якнайкоротші строки. Проте конкретних строків у КПК ФРН зазвичай не встановлюється. У стадії судового розгляду ця засада має назву принципу концентрації (Konzentrationsprinzip), згідно з яким слухання справи в суді по можливості повинно бути проведено в ході одного судового засідання [9, с. 41]. У КПК Австрії у § 9 також закріплено вимогу прискорення. Відповідно до цього параграфу, "кожен обвинувачений має право на закінчення провадження в межах відповідного строку. Провадження повинно бути проведено швидко та без невиправданих зволікань. Провадження, у якому обвинувачений перебуває під вартою, слід проводити з особливим прискоренням" [10, с. 35]. Слід додати, що й у КПК Російської Федерації у ч. 5 ст. 6.1 закріплено положення про те, що "у випадку, якщо після надходження кримінальної справи до суду справа тривалий час не розглядається і судовий процес затягується, зацікавлені особи мають право звернутися до голови суду із заявою про прискорення розгляду справи" [11].

Висновки. Л. Лобойко справедливо зауважив, що запровадження розумних строків, а також національних механізмів захисту прав особи на їхнє дотримання органами досудового розслідування, прокуратури й суду дасть змогу: 1) привести українське кримінально-процесуальне законодавство у відповідність до Європейської конвенції; 2) покращити імідж України в Європі; 3) значно скоротити витрати державного бюджету особам, порушення права яких на розгляд справи протягом розумного строку визнає Європейський Суд; 4) зробити крок у напрямі утвердження в Україні принципу верховенства права; 5) захистити заінтересованих учасників кримінального процесу, а також посадових осіб, які його здійснюють, від нелогічної юридичної відповідальності за порушення формалізованих строків провадження в кримінальних справах [12, с. 256].

Однак можна побачити, що реальне забезпечення вимоги додержання розумних строків ще відстає від закріплених у законодавстві різних країн норм, які повинні це

регулювати. Насамперед, слід звернути увагу на додержання розумних строків у судових стадіях кримінального провадження та виконання вироку в справах, де підозрюваний (обвинувачений) перебуває під вартою, з комплексним урахуванням усіх положень, передбачених Європейською конвенцією із захисту прав людини й основних свобод та іншими міжнародними правовими актами.

Список використаної літератури

1. Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод (Рим, 4.XI.1950) // Забезпечення органами внутрішніх справ міжнародно-правових стандартів прав людини при охороні громадського порядку: науково-практичний, документально-джерельний та навчально-методичний комплекс: у 3 ч. / відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, Ю.С. Шемшученко. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – Ч. 2, 3. – 584 с.
2. Шевчук С. Судовий захист прав людини у контексті західної правової традиції / С. Шевчук. – 2-ге вид., випр., доп. – К.: Реферат, 2007. – 848 с.
3. Лист Верховного Суду України головам апеляційних судів № 1–5/45 від 25.01.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v5_45700-06.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 254 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: [наук.-практ. коментар] / відп. ред. С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. – Х.: Одиссей, 2013. – 1104 с.
6. Толочко О. Право на справедливий судовий розгляд кримінальних справ [Електронний ресурс] / О. Толочко // Юридичний журнал. – 2006. – № 1. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2091>.
7. Грошевий Ю. Системний аналіз європейських стандартів щодо захисту прав людини: доктринальні підходи та судова практика / Ю. Грошевий, О. Копиленко, М. Цвік // Право України. – 2006. – № 8. – С. 143–145.
8. Рішення у справі "Кудла проти Польщі". Комюніке Секретаря Суду // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurocourt.in.ua/article>.
9. Савченко В.А. Захист прав і свобод суб'єктів кримінального судочинства в Україні та ФРН (порівняльний аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Савченко Василь Антонович. – К., 2008. – 260 с.
10. Bachner-Foregger H. Strafprozessordnung 1975. – Wien, 2008. – Manzsche

- Verlags- und Universitätsbuchhandlung. – 501 S.
11. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: //http://www.zakonrf.info/upk/6.1/.
12. Лобойко Л.М. “Розумність” строків у кримінальному процесі / Л.М. Лобойко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : зб. наук. пр. – 2008. – Вип. 4. – С. 248–257.

Стаття надійшла до редакції 07.05.2013.

Ивасюк И.Г. Разумность сроков в криминальном производстве Украины в свете решений Европейского Суда по правам человека

В статье рассматриваются вопросы, связанные с требованием соблюдения “разумных сроков” в уголовном производстве. Выяснены взгляды законодателя и ученых Украины и зарубежных стран, исследующих указанные проблемы, и позицию по ним Европейского Суда по правам человека.

Ключевые слова: разумные сроки, законность, справедливость, Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод.

Ivasuk I. Cleverness of terms in criminal realization of Ukraine in the light of decisions of European Court on human rights

This article examines problems in connection to a demand of reasonable limits in the criminal proceedings. The views of the legislator and scholars of Ukraine and other countries, who investigate these problems and the position of the European Court of Human Rights are studied. The new Criminal Procedure Code of Ukraine defines a lot of new and positive norms that are aimed at the harmonization national legislation with European legal norms. These norms are designed to protect the rights and freedoms of man and citizen, and improve the mechanism of their protection. Article 28 of the Criminal Procedure Code of Ukraine belongs to such rules and establish “reasonable” terms of criminal proceedings. Sticking to deadlines in criminal proceedings can be very difficult. This problem exists both in Ukraine and in Europe. This situation leads to violations of the criminal proceedings and numerous appeals to the European Court of Human Rights.

All this points to the importance of the subject and the necessity of its study.

This article describes the issues that arise regarding compliance with reasonable time to criminal proceedings. This taken into consideration legal practice of foreign countries and of the European Court of Human Rights. Should pay particular attention to the observance of reasonable time trial stage of criminal proceedings and in execution of the sentence, in cases where the suspect (accused) is in custody with an integrated view of all the provisions of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and other international legal acts.

Key words: reasonable limits, legality, justice, European Convention on the Protection of Human Rights and Freedoms.